

Денисюк Василь,
кандидат історичних наук,
доцент СНУ імені Лесі Українки

**Вижівський маєток у 80-х роках XVIII ст.
(за Актовою книгою 1783–1785 рр.)**

У 1772 р. відбувся Перший поділ Польщі, який став для Волині передвісником кардинальних трансформацій – включення регіону до складу Російської імперії. Однак період до 1788 р. не був позначений серйозними змінами в укладі периферії Волині, в тому числі в укладі містечок, кількість яких наприкінці епохи Речі Посполитої була традиційно високою.

Одним з таких містечок була Вижва в Ковельському повіті. Воно залишалося центром ключа, що включав в себе навколишні села Рудня, Мельники, Брідки, Стара Вижівка. Актові книги магістрату м. Вижва, що знаходяться в Центральному державному історичному архіві у м. Києві, містять широкі відомості господарського характеру про чинш, повинності та данини міщан і селян [7].

Починаючи з 1739 р. ковельським староством, куди входив і виживський маєток, володів князь Димитр Іполіт Яблоновський. За «Гербівником» А. Бонецького, він отримав його від батьків першої дружини Катерини Шембек в 1739 р. Після смерті першої дружини Д. Яблоновський одружився вдруге з Юзефою Мичельською [8, 112], яка після смерті в 1788 р. Д. Яблоновського утримувала прибутки від виживського маєтку. Станом на 1798 р. місто прибутки з містечка і надалі отримувала княгиня Юзефа Яблоновська, вдова Д. Яблоновського (1706-1788 рр.) [3, 204–205]. Очевидно, в даному випадку йде мова про так зване «доживотне» володіння маєтком, коли доходи від маєтку надходили до власника аж до його смерті. Містечко належало князеві, пізніше – княгині, але міщани залишалися особисто вільними [5, 495].

За актовою книгою, грошові збори з міщан Виживи проводилися за територіальними частинами. У цьому відношенні документ дає цінну інформацію щодо назв, а подекуди навіть геолокації, вулиць містечка. Станом на 1783 р. Вижива мала такі складові містечка:

- 1) Перша частина ринку,
- 2) Друга частина ринку (від брами Ковельської),
- 3) Третя частина ринку (від церкви Преображення),
- 4) Четверта частина ринку (від брами Ратенської),
- 5) Вулиця Довга,
- 6) Вулиця Шевська (Swieczka),
- 7) Вулиця Захорська (Zachorska),
- 8) Перша частина передмістя Воля,
- 9) Друга частина передмістя Воля,
- 10) Урочище Плонисько [7, 2, 5, 8, 10, 11, 21, 24, 29, 34, 37].

Така інформація може бути використана для визначення місць розташування тогочасних вулиць та співвідношення із сучасними. Для прикладу, прискіпливої уваги заслуговує запис по передмістю Воля (восьмий та дев'ятий пункт). В актовій книзі записи зроблені в деяких місцях щодо передмістя «вулиця Волинська» («ulica Wołińska»), але в переважній більшості воно згадується все ж як передмістя чи вулиця Воля (або Вольська). Очевидно ця вулиця (чи передмістя) знаходилася в західній частині містечка, бо за картою Шуберта 1832 р. саме там було позначено село Вулька (Воля) напівдороги від Виживи до Хотивля [6]. Зараз географічно це частина села Нова Вижива. Ці дані добре співвідносяться з даними, наведеними в статті В. Атаманенка. Вулиці Довга, Вольська, Шевська, Захорська були найстарішими у містечкові. Вони згадуються в інвентарях 1590 р. [1, 114].

Слід також відмітити наявність в центрі населеного пункту обов'язкового елемента містечка – ринку, де, очевидно, проводилися ярмарки, а також церкви Преображення, що розташовувалася неподалік від

сучасного мосту через річку Вижівка. Наприкінці XVIII ст. залишалися оборонні споруди навколо містечка, про що є не лише згадки в Актовій книзі про Ратнівську та Ковельську брами, але й інші письмові свідчення. Очевидно, міський простір не зазнав значних змін з кінця XVI ст., оскільки ці брами, а також церква були відомі в писемних джерелах з того періоду [1, 114]. Окрім того, в містечку була синагога.

За люстрацією Вижив 1765 р., дані якої наведені в «Географічному словнику» кінця XIX ст., кількість будинків міщан-християн становила 176, міщан-іудеїв – 27 [10, 166]. За даними Актової книги, у 1783 р. в містечку було 106 будинків міщан-християн та 27 – іудеїв [7, 56] (див. табл. 1). Дані люстрацій 60–70-х років XVIII ст. варто сприймати критично через те, що вони не завжди точно відображали реальну кількість господарств. Власники населених пунктів були зацікавлені в тому, щоб подавати занижену кількість будівель, оскільки від цього залежала величина подимного податку. Однак, в 1764–1766 рр. подимний реєстр не збирали, тому є підстави більше довіряти люстраціям цього періоду. Зменшення зафіксованої кількості господарств у 1783 р. в порівнянні з 1765 р. може пояснюватися утриманням мешканцями Виживи військових загонів в 60-70-х роках XVIII ст. Іншою імовірною причиною зменшення кількості будівель могли бути пожежі [10, 166].

На жаль не відомо, яка була точна кількість мешканців Виживи в зазначений період. М. Крикун наводить дані одного з дослідників кінця XVIII ст. Г. Шторха, який приймав за норму 6 дорослих людей в одній житловій будівлі. Інші дослідження доводять, що наприкінці XVIII ст. на території Житомирського повіту в одній житловій будівлі у середньому налічувалося 6,5-7 осіб [5, 434, 556–557]. За такою статистикою чисельність Виживи становила орієнтовно 800-930 осіб. Однак дані по містечку Вижива середини XIX ст. свідчить про те, що міщани-християни проживали в середньому по 4,6 осіб в одному будинку (орієнтовно 490 осіб), іудеї – по 7,7 осіб (орієнтовно 208 осіб). За таким підходом чисельність мешканців Виживи у 80-х роках XVIII ст. становила орієнтовно 700–930. Це корелюється з

даними середини ХІХ ст., коли чисельність міщан-християн у Вижві становила 942 осіб, міщан-євреїв – 185 (разом – 1127 людей) [2, 85, 203–203 зв.].

Таблиця 1

**Кількість господарств в містечкові Вижва в останній третині
ХVІІІ ст.**

	1765 р.	1783-86 р.	1798 р.
Міщани-християни	176 будинків	106 будинків	831 особи
Міщани-їудеї	27 будинків	27 будинків	13 осіб
Усього	203 будинки	133 будинки	202 двори

Таблицю створено за [3, 207; 7, 56; 10, 155]

У переважній більшості оренди та грошові збори сплачували один раз на три роки. У 1785 р. окремими елементами доходів маєтку з містечка Вижва, були:

- 1) капщизна (збори за право продавати напої). Усього було 9 людей, що сплачували збір за продаж медовухи та пива. Навпроти чотирьох з них є запис про приналежність до єврейської общини. Запис був переважно такого типу: «Кузьма Гайдак від пива 1 копу» (копа – 60 литовських або 75 польських грошей) [7, 37]. Сюди включали лише приватних продавців напоїв. Корчми, які належали маєтку, але здавали в оренду, складали окремий пункт доходів. Подібну картину можна бачити й в інших маєтках Волині та Поділля [4, 82].
- 2) гребельне (грошовий збір за перевезення у човні (містечко було розташоване біля річки Вижівка)) та мостове (збір, що здійснювався для ремонту мостів (один був в містечку) – 18 коп [7, 37];
- 3) збори з млинів. Усього в маєтку таких було три: два на річці Вижівка, один – на меншій притоці останньої (Бродниці). Два млини, що на р. Вижівка, мають 4 колеса. Скоріше за все, в межах містечка був лише один млин (на річці Вижівка). Він був обладнаний двома колесами та

«фолюшем» (механізмом, який імовірно могли використовувати не тільки для помолу зерна). З нього збирали оренду 30 коп [7, 38, 50].

- 4) збори з рудні, з якої рудник платив 12 коп [7, 38]. Загадані маєткова рудня дала назву селові Рудка, яке розташоване за 2–3 км від Вижви.
- 5) збори з мясників. М'ясники повинні були віддавати від кожного забитого теляти камень жиру [7, 37]. За «Географічним словником» кінця ХІХ ст. поряд з багатьма привілеями міщанам було надано право торгувати м'ясом в ятках ще 1633 р. Владиславом ІV [10, 166].

Вижівські міщани не відробляли панщини. Вони виплачували прентове (міський збір за будинок) та підводне (або подвода – грошовий збір замість повинності, яка полягала в обов'язку тяглих селян надавати підводу на вимогу правителя). Окрім того, до їх обов'язків входило направляти усіх, хто їде мостом з Ковеля через річку, а також допомагати в полюванні «на звіра, коли потрібно виходити», і стежити за станом парканів і міських валів [7, 39].

Усього в містечку станом на 1786 р. нараховувалося 106 будинків міщан-християн та 27 – міщан-іудеїв. Прентове в переважній більшості становило 1,5–2 гроші в рік, підводне – 1,2–2 гроші. Міщани-євреї не були зобов'язані здійснювати виплати понад норми. Вони платили грошові збори однаково з міщанами-християнами [7, 56].

Загалом доходи містечка (без сіл) складали 5221 злотих. Зважаючи, що усього в містечку було 133 господарства, середня дохідність складала 39,3 злотих. Доходи від села Стара Вижівка складали 2022 злоті. Враховуючи те, що там нараховувалося 59 господарств, дохідність одного господарства в середньому складала трохи більше 34 злотих [7, 55–61].

Можна порівняти ці дані з однотипними того ж часу. Крикун М. наводить дані по середньому доходів господарств Ілінецького ключа (1 місто та 17 сіл Брацлавського повіту) в 1789 р. У середньому по всьому ключі цей показник становив 64,9 злотих з господарства, зокрема по місту Ілінці – 84,8 злотих [5, 490]. Таким чином, дохідність господарств містечка Вижва була відносно низькою. На жаль, відомостей про кількість

господарств інших сіл, що входили до виживського маєтку (Брідки, Мельники, Рудка) не було знайдено.

Доходи із сіл Брідки, Мельники, Рудка, Стара Виживка склалися з таких основних елементів: панщина (тягла або піша), чинш, оренда корчми (могла бути з млином), толока, перевезення зерна до р. Буг, данина (медом, хмелем, пряжею). Лише від села Стара Виживка доходи отримувалися по усіх цих категоріях, від інших сіл – лише за деякими (див. табл. 2).

Таблиця 2

Доходи з сіл виживського маєтку за 1786 р.

Вид та вартість доходу, злоті та гроші	Рудня, в злотих і грошах	Мельники, в злотих і грошах	Брідки, в злотих і грошах	Стара Виживка, в злотих і грошах
Панщина тягла			125 зл., 10 гр.	400 зл.
Панщина піша		176 зл., 24 гр.	54 зл., 24 гр.	362 зл., 10 гр.
Чинш	40 зл., 15 гр.	49 зл., 15 гр.		161 зл., 16 гр.
Оренда корчми (могла бути з млином)	366 зл., 20 гр.		360 зл.	422 зл., 2 гр.
Толока	2 зл., 24 гр.	2 зл., 12 гр.	2 зл., 24 гр.	17 зл., 6 гр.
Перевезення зерна до р. Буг			17 зл., 12 гр.	101 зл., 12 гр.
Данина медова				412 зл., 15 гр.
Данина хмелем				135 зл., 20 гр.
Пряжа				9 зл., 29 гр.
Разом	409 зл., 29 гр.	228 зл., 21 гр.	560 зл., 10 гр.	2022 зл., 20 гр.

Таблицю 2 створено за [7, 55–61].

Доходи з містечка Вижива у 1786 р. мали принципово іншу структуру. Основну частину доходів складав дохід з продажу ячменю – 4959 злотих. Чинш з міщан-християн становив 20 злотих, міщан-євреїв – 90 злотих, судові (судові збори і штрафи) з міщан-християн – 30 злотих, оренда городів та полів в місті – 69 злотих; усього – 5221 злотих [7, 55]. Малий чинш з міщан-християн (20 злотих зі 106-и господарств) може пояснюватися згаданими вище «привілеями».

Особливої уваги заслуговує інформація про відносно високу дохідність продажу ячменю та його постачання до річки Буг, а отже орієнтацію на Балтійське море. Орієнтація зерна, вирощеного у фільваркових

господарствах, на зовнішній ринок була типовим явищем у XVIII ст. Цікавим є те, що вижівське зерно продовжувало орієнтуватися на балтійський басейн після Першого поділу Польщі, в результаті якого відбулося включення Гданська до складу Пруссії. Рентабельність перевезень через цей порт впала через підвищення мита. Окрім того, у вижівського маєтку існував легкий доступ до чорноморського басейну (через річки Виживка, Прип'ять та Дніпро можна було справляти це зерно до чорноморських портів, зокрема Херсону). Така переорієнтація на Правобережній Україні відбулася досить швидко в другій половині 80-х років XVIII ст. – на початку XIX ст., вплинувши на стрімке зростання ціни на зерно [4, 58–59]. Однак, як видно, в означений час за деякими селянами вижівського маєтку залишався обов'язок доставляти зерно сухопутними шляхами до Бугу. Залишається невідомим, чи це було змінено в подальші роки.

Цікавими є дані про вйта та православного священика у містечку. У 1783 р. вйтом був Роман Семакович, який, окрім власної земельної ділянки (2 волоки (33,6 га) і 7 моргів (3,92 га)), утримував окремо за вйтівство 3 морги землі (1,68 га), за які нічого не платив. Окрім того, він мав велику земельну ділянку за межами містечка («застінек») площею 20 моргів (11,2 га). Таким чином, вижівський вйт мав досить великі земельні наділи у своєму користуванні (загалом – приблизно 50 га). Православний священик Радивон (церква Преображення в містечку Вижива), мав будинок, 6 волон в урочищі Спонськ, зокрема 2 – на міській землі (орієнтовно 100,8 га), та велику ділянку за межами міста в напрямку Рудні. Окрім того, в містечку була синагога [7, 8, 11; 3, 209].

Загалом, Актова книга дає цінну інформацію щодо різних аспектів соціально-економічного, господарського, управлінського характеру життя містечка та навколишніх сіл, зокрема населення, локацій, господарства, видів доходів маєтку та ін. Містечко Вижива разом із селами Брідки, Мельники, Рудня, Стара Виживка складала єдину господарську одиницю, дохідність з якого була невисокою. Основну частку становили доходи від Виживи,

чисельність населення якої становила у 80-х роках XVIII ст. орієнтовно 700–930 осіб. Великим було також село Стара Вижівка.

Список використаних джерел

1. Атаманенко В. Господарський розвиток міста Вижва та Вижівського ключа у другій половині XVI ст. (за даними інвентарів 1556 та 1590 рр.). *Минуле та сучасне Волині та Полісся*. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Луцьк, 2011. Вип. 40. С. 113–116.
2. Держархів Житомирської обл. Ф. 58 Волинська палата державного майна. м. Житомир Волинської губернії. 1840–1866 рр. оп. 1. Спр. 85. Справа про проведення люстрації державного маєтку Вижви Ковельського повіту, 1849–1862 рр., 241 арк.
3. Карліна О. Містечко Вижва і Старовижівщина наприкінці XVIII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся*. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії. Луцьк, 2015. Вип. 53. С. 204-210.
4. Кравченко І. Ямпільський маєток наприкінці XVIII та в першій чверті XIX ст. *Студії і історії України науково-дослідної катедри історії України в Києві*, 2. Київ 1929. С. 56–95. URL: <http://hrushevsky.nbu.gov.ua/item/0001586>.
5. Крикун М. Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях. Статті і матеріали. Львів, 2012. 702 с.
6. Специальная карта Западной части Российской Империи, составленная и гравированная в 1/420000 долю настоящей величины при Военно-Топографическом Депо, по время управления генерал-квартирмейстераНейдгарта под руководством генерал-лейтенанта Шуберта. СПб, 1826–1840. Л. XXXIII, XXXIV, XXXIX, XL. URL: <http://raremaps.ru/vse2/karty-shuberta.html>.
7. ЦДАУК, Ф. 32. Магістрат м. Вижва Волинського воєводства, 1601–1753, 1784–1789 рр., оп. 1, спр. 6. Актова книга, 1785–1789 рр., 118 арк.

8. Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Cz. 1, t. 8. Warszawa, 1905. 396 s. URL: <https://polona.pl/item/herbarz-polski-wiadomosci-historyczno-genealogiczne-o-rodach-szlacheckich-cz-1-t-8,MTAzNTU5MTY/122/#info:metadata>.
9. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom IV. Warszawa, 1883. 983 s. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_IV.
10. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Tom XIV. Warszawa, 1895. 930 s. URL: http://dir.icm.edu.pl/pl/Slownik_geograficzny/Tom_XIV.

Денисюк Василь Іванович, кандидат історичних наук, доцент СНУ імені Лесі Українки, 0663893490, vasyliivanovych@i.ua